

Zabytki znajdujące na osadzie w Podłężu poświadczają, że Celtowie zamieszkujący tereny zachodniej Małopolski, mimo peryferyjnego położenia swego regionu na mapie celtyckiego świata, utrzymywali żywe kontakty z pobratymcami zajmującymi macierzyste terytoria w dorzeczu środkowego Dunaju. Na rozległych obszarach środkowej Europy obowiązywały wówczas te same trendy w modzie, używano tych samych środków płatniczych, prawie jednocześnie wprowadzano innowacje techniczne. Tak wysoko rozwinięta cywilizacja nie wytrzymała jednak próby sił w konfrontacji z bardziej „barbarzyńskim” modelem kulturowym reprezentowanym przez ludność germańską. Na terenach podkrakowskich ostateczna utrata tożsamości kulturowej Celtów nastąpiła w początkach naszej ery.

Magdalena Dziegielewska
Karol Dziegielewski

Dziękujemy dr. hab. Jackowi Poleskiemu za cenne uwagi o metodach rekonstrukcji budynków pradziejowych.

LITERATURA

- B. Cunliffe, *Starożytni Celtowie*, Warszawa 2003.
 M. Čížmář, E. Kolníková, *Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě*, „Archeologické Rozhledy” 58, 2006, s. 261–283.
 G. Dembski, *Münzen der Kelten*, Wien 1998.
 G. Dembski, *Der Geldumlauf in Österreich in vorrömischer und römischer Zeit*, „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien” 132, 2002, s. 41–52.
 R. Gebhard, *Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching*, „Die Ausgrabungen in Manching”, t. 11, Stuttgart 1989.
 R. Gebhard, *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching*, „Die Ausgrabungen in Manching”, t. 14, Stuttgart 1991.
 M. Karwowski, *Latènezeitlicher Glasringschmuck aus Ostösterreich*, „Mitteilungen der Prähistorischen Kommission”, t. 55, Wien 2004.
 E. Kolníková, *Fundmünzen in den latènezeitlichen Burgwällen und anderen Höhenanlagen in der Slowakei*, „Slovenská Archeológia” 51, 2003, s. 223–246.
 J. Meduna, *Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren*, Praha 1980.
 L. Morawiecki, *Mennictwo celtyckie*, „Zarys Mennictwa Europejskiego”, t. 3, Kraków 1986.
 P. Poleska, *Celtycki mikroregion osadniczy w rejonie podkrakowskim*, „Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie”, t. 2, Kraków 2006.
 Z. Woźniak, *Celtowie w Europie środkowej. Szkic problematyki*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU” 2, 1994, s. 7–20.
 Z. Woźniak, *Rola Karpat Zachodnich w okresie lateńskim*, [w:] *Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. Materiały z konferencji*, Krosno 2004, s. 43–70.
 N. Venclová, *Prehistoric Glass in Bohemia*, Praha 1990.

BADANIA NAD OSADNICTWEM Z OKRESU WPŁYWÓW RZYMSKICH W POLSKICH KARPATACH

Jednym z ważnych nurtów zainteresowań badawczych Zakładu Archeologii Epoki Żelaza Instytutu Archeologii UJ jest problematyka zróżnicowania kulturowego strefy polskich Karpat w okresie wpływów rzymskich i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów, tj. w przybliżeniu w pierwszych pięciu stuleciach po Chrystusie. Jeszcze do lat siedemdziesiątych XX wieku sądzono, że we wspomnianym odcinku chronologicznym obszar Karpat polskich był prawie bezludny. Efektem prac wykopaliskowych prowadzonych

w ciągu ostatniego ćwierćwiecza oraz szczegółowych studiów nad odkrytymi w ich trakcie materiałami zabytkowymi jest pierwsza próba interpretacji zróżnicowania kulturowego osadnictwa w strefie karpackiej¹. Wspomniane badania koncentrowały się zwłaszcza na dwóch obszarach – na terenie dorzecza Popradu oraz dorzecza górnego Sanu.

W latach 1975–1981 prowadzono badania wykopaliskowe na osadach z późnego okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów, tj. ze schyłku IV i początków V wie-

Położenie osady w Moszczenicy Wyżnej (stanowisko A)

Położenie osady w Piwnicznej (stanowisko A)

ku, położonych na terenie dorzecza Popradu, przy współpracy dr. Krzysztofa Tuni z ówczesnego Zakładu Archeologii Małopolski IHKM PAN w Krakowie (obecnie Instytut Archeologii i Etnologii PAN). Prace wykopaliskowe poprzedzone były badaniami powierzchniowymi obejmującymi teren Beskidu Sądeckiego i Kotliny Sądeckiej, prowadzonymi przez wspomnianego wyżej badacza. Doprowadziły one do rozpoznania pozostałości bardzo intensywnego osadnictwa, datowanego na późny okres rzymski i wczesną fazę okresu wędrówek ludów, które obejmowało głównie wysoko położone partie terenu, połogie wierzchowiny, wcześniej niezasiedlone. Wyniki tych prac były przełomowe, albowiem do momentu ich podjęcia nie zdawano sobie sprawy, iż we wspomnianym odcinku chronologicznym napływały tu grupy ludności, które potrafiły się przy-

Naczynie zasobowe z osady w Moszczenicy Wyżnej (stanowisko C)

stosować do panujących w omawianej strefie warunków naturalnych i prowadzić w nich gospodarkę rolno-hodowlaną.

Do badań wykopaliskowych wytypowano trzy osady położone w Paśmie Radziejowej, w Moszczenicy Wyżnej (stanowiska A i C) i Rytrze (stanowisko A), oraz jedną osadę z pasma Jaworzyny Krynickiej, zlokalizowaną na gruntach miejscowości Piwniczna. Wszystkie te osady były użytkowane w tym samym okresie. Ze względu na specyfikę ich zabudowy oraz cechy inwentarza ceramicznego zostały one zaliczone do osadnictwa tzw. grupy północnokarpackiej, obejmującej górzystą część Słowacji – Orawę, Liptów, Spisz. Granicę południową tego osadnictwa wyznacza grzbiet Małej Fatry i Niskich Tatr. Istotną rolę w powstaniu wspomnianej grupy odegrali nosiciele kultury przeworskiej, którzy z terenów Małopolski Zachodniej przemieszczali się ku południowi wzdłuż prawobrzeżnych dopływów Wisły.

Wymienione powyżej osady, zlokalizowane w Beskidzie Sądeckim, położone na wypłaszczeniach wierzchołkach na wysokości od 430 do 600 metrów n.p.m., reprezentują typ niewielkiego, jednodworczego osiedla, składającego się z zespołów obiektów tworzących pewną całość o charakterze

mieszkalno-gospodarczym. Usytuowane były one w obrębie zajętych pod uprawę polan, rozrzuconych w lasach. Obiekty mieszkalne z tych osad, zagłębione w ziemię, o powierzchniach przekraczających 100 metrów kwadratowych, różnią się od typowych chat znanych z terenów położonych na północ od Karpat. W skład kompleksu mieszkalno-gospodarczego na osadzie w Moszczenicy Wyżnej (stanowisko C) wchodziło naczynie zasobowe o pojemności 157 litrów, intencjonalnie wkopane w ziemię.

Materiał zabytkowy pochodzący z osad, reprezentowany głównie przez ceramikę, jest bardzo zróżnicowany pod względem form naczyń oraz sposobu ich wykonania. Występuje tu zarówno ceramika lepiąca w ręce, jak i wykonana na kole garncarskim. W zestawie form naczyń dominują przede wszystkim garnki, misy oraz znacznych rozmiarów naczynia zasobowe. Ponadto na osadach w Moszczenicy Wyżnej oraz w Rytrze odkryto pojedyncze egzemplarze naczyń wykonanych na kole garncarskim, reprezentowane przez dzbany i amfore, wskazujące na powiązania terenów nadpopradzkich z Kotliną Karpacką, w której główną rolę

Naczynia gliniane odkryte na osadach położonych w Beskidzie Sądeckim

w tym czasie odgrywały plemiona huńskie pod wodzą Attyli. Kierunek analogicznych powiązań poświadczają także podobnie datowane materiały zabytkowe odkrywane na osadach położonych w górzystej części Słowacji.

W świetle wyników badań prowadzonych w Beskidzie Sądeckim można sądzić, iż na pozostałych obszarach północnych skłonów Karpat w schyłku IV wieku i w pierwszej połowie V wieku model osadniczy oraz charakter powiązań z terenami południowymi był zbliżony. Okres funkcjonowania osad grupy północnokarpackiej przypadł bowiem na czas wielkich etnicznych przesunięć w Europie środkowej oraz rozpadu starych struktur kulturowo-osadniczych.

Badania wykopaliskowe prowadzono także poza Beskidem, na terenie Kotliny Sądeckiej. W latach 1983–1988 rozpoznano wielokulturową osadę położoną na terasie nadzalewowej Dunajca, na terenie obecnej wsi Podegrodzie (sta-

nowisko 9). W trakcie prac pozyskano materiały zabytkowe o starszej metryce niż w przypadku terenów nadpopradzkich. Należy je łączyć przede wszystkim z kulturą puchowską, która wykrystalizowała się na terenach dorzecza górnego i środkowego Wagu, dorzecza górnego Popradu i Hornadu. Istotną rolę w jej powstaniu przypisuje się celtyckim Kotynom. Osada na stanowisku 9 w Podegradziu funkcjonowała już w okresie późnolateńskim (II–I w. przed Chr.), ale przede wszystkim we wczesnym okresie rzymskim, tj. w ciągu I wieku i pierwszej połowy II wieku po Chrystusie. Odślonięta w trakcie badań wczesnorzymska część osady w Podegradziu miała zwartą zabudowę. Zlokalizowano tu ziemne obiekty ze śladami konstrukcji słupowych. W obiektach mieszkalnych i gospodarczych stwierdzono obecność lepionej ręcznie ceramiki, która wykazuje podobieństwa pod względem technologii, zasobu form i zdobnictwa do materiałów znanych z osad ludności kultury puchowskiej z terenu Słowacji. Jak nadmieniono, osada w Podegradziu istniała

Położenie osad we wsi Pakoszówka koło Sanoka. Na pierwszym planie stanowisko 26, w głębi stanowisko 1

już w ostatnich stuleciach przed narodzeniem Chrystusa. W tym czasie na terenie Sądeckizny ludność kultury puchowskiej zakładała osady przede wszystkim w wyższych partiach terenu, na wyraźnie wyodrębnionych formach terenowych. Na terenie wsi Podegradzie funkcjonowały dwie takie osady – „Grobla” i „Zamczysko”. We wczesnym średniowieczu w tych miejscach założono grody. Na „Zamczysku” w trakcie prac weryfikacyjnych, prowadzonych w 1991 roku wraz z dr. hab. Jackiem Poleskim z Zakładu Archeologii Średniowiecza i Czasów Nowożytnych Instytutu Archeologii UJ, odślonięto nieckowato zagłębioną warstwę mocno wypalanej *in situ* gliny, na której zalegała warstewka popiołu i bardzo drobnych węgla drzewnych, kilka nieprzypalonych skorup oraz kilkadziesiąt drobnych fragmentów spalonej czaszki kobiety w wieku *adultus* (około 30 lat) wraz z fragmentami dwóch pierwszych kręgów szyjnych. Usytuowanie obiektu, jego wymiary i rodzaj wypełniska zdają się przemawiać za jego kultowym charakterem. Jest to jedyny w polskiej strefie osadnictwa kultury puchowskiej tego typu obiekt, natomiast na terenie Słowacji w tym czasie nie należą one do znalezisk odosobnionych.

Drugi region polskiej strefy karpackiej, wokół którego koncentrują się zainteresowania badawcze pracowników naszego Zakładu, jak już wyżej wspomniano, stanowi teren

dorzecza górnego Sanu. Badania powierzchniowe, prowadzone począwszy od lat siedemdziesiątych XX wieku na tym terenie, ujawniły wiele stanowisk osadowych datowanych na okres wpływów rzymskich.

W celu bliższego rozpoznania sytuacji kulturowej panującej w tym regionie w okresie rzymskim podjęto badania wykopaliskowe na wybranych stanowiskach osadowych, we współpracy z mgr Elżbietą Pohorską-Kleją (z Pracowni Rysoowniczej Instytutu Archeologii UJ), które prowadzone są do dnia dzisiejszego. Elżbieta Pohorska-Kleja, miłośniczka ziemi sanockiej, w trakcie wieloletnich penetracji powierzchniowych zlokalizowała wiele nowych, ważnych stanowisk pradziejowych, pochodzących nie tylko z okresu wpływów rzymskich.

W świetle wyników przeprowadzonych badań wykopaliskowych należy stwierdzić, iż we wschodniej części polskich Karpat, w porównaniu z obszarami Karpat Zachodnich, obserwuje się inną sytuację kulturową. Badania wykopaliskowe nad górnym Sanem dostarczyły materiałów wskazujących, iż w okresie wpływów rzymskich na wspomnianych terenach przebywali przedstawiciele różnych grup kulturowych. Napływała tu ludność kultury przeworskiej, przemieszczająca się od strony Kotliny Sandomierskiej w górę Sanu i w dorzecze górnej Cisy. Tereny te penetrowała także ludność dacka, której enklawa osadnicza znajdowała się w I wieku i w początkach II wieku po Chrystusie nad górnym Dniestrem. Warunki naturalne terenów położonych nad górnym Sanem sprawiają, iż z jednej strony – poprzez łańcuch Beskidu Niskiego z dogodnymi, niewysokimi obniżeniami oraz przez przełęcz bieszczadzkie – istniały połączenia z Kotliną Karpacką, z drugiej strony bliskość dorzecza Dniestru stwarzała możliwość powiązań z przedpolem Karpat Wschodnich.

W paśmie najbardziej na południe wysuniętych wzgórz Pogórza Dynowskiego na zboczu góry Wroczeń, w Pakoszówce koło Sanoka, w latach 2000, 2002–2004 badano osadę (stanowisko 1) datowaną na rozwiniętą fazę wczesnego okresu rzymskiego oraz na początki młodszego okresu rzymskiego, tj. na II wiek po Chrystusie, o wyraźnym rozplanowaniu przestrzennym i funkcjonalnym. W trakcie badań na tym stanowisku odślonięto dwie strefy zabudowy osady, strefę gospodarczo-produkcyjną z regularnymi, czworokątnymi, wielofunkcyjnymi paleniskami i jamami gospodarczymi

oraz położoną powyżej strefę mieszkalną z pozostałościami zagłębionych budynków mieszkalnych i relikdami słupowej budowli halowej. Ten model rozplanowania osady znajduje analogie na różnych obszarach zajętych przez kulturę przeworską, położonych na północ od strefy karpackiej. W pozyskanym materiale zabytkowym poza ceramiką lepioną w ręce, charakterystyczną dla kultury przeworskiej, występują także naczynia, w których stylistyce widoczne są powiązania z dackim kręgiem kulturowym.

Palenisko z osady w Pakoszówce (stanowisko 1)

Wpływy dackiego kręgu kulturowego na garncarstwo ludności zamieszkującej tereny nad górnym Sanem wyraźnie poświadczą obecność znacznej serii ceramiki wykonanej przy użyciu koła garncarskiego ze specyficznymi przygotowanej gliny, która powoduje, iż odkrywane naczynia charakteryzują się miękkimi, ściernymi powierzchniami barwy szarej. Na drugiej osadzie w Pakoszówce (stanowisko 26), badanej w latach 1994–1995, 1998, natrafiono między innymi na owalną jamę o długości 9 metrów, w wypełnisku której znajdowała się głównie ceramika wykonana na kole, o wspomnianych powyżej cechach. W obiekcie tym, zapewne o charakterze składu ceramicznego, odkryto ponad 2 tysiące skorup, w tym ponad 300 partii brzegowych pochodzących z różnych naczyń, których forma nie jest typowa dla warsztatu garncarskiego ludności zamieszkującej tereny na północ od Karpat. Odsłonięte garnki, misy, pokrywy oraz naczynia zasobowe charakterystyczne są dla inwentarza ceramicznego osad zakładanych przez tzw. wolnych Daków na zewnętrznym łuku Karpat Wschodnich w drugiej połowie II wieku i w początku III wieku po Chrystusie. Wspomnieć należy także, iż nad górnym Sanem mgr

Elżbieta Pohorska-Kleja badała, jedyny jak dotąd w tej strefie, piec do wypału ceramiki wykonanej przy użyciu koła garncarskiego. W wypełnisku pieca oraz w jego jamie przypiecowej odkryto ceramikę analogiczną do poświadczoną na obu badanych wykopaliskowo osadach w Pakoszówce i na wielu stanowiskach zlokalizowanych w trakcie prowadzonych badań powierzchniowych. Wystrój naczyń z sanockiego pieca pozwala datować go na początki młodszego okresu rzymskiego lub nawet na schyłek okresu wczesnorzymskiego, tj. na

drugą połowę II wieku po Chrystusie.

Na szczególną uwagę zasługują wyniki najnowszych badań, realizowanych od 2004 roku przez dr Judytę Rodzińską-Nowak i mgr Joannę Zagórską-Telegę na ciałopalnym cmentarzysku ludności kultury przeworskiej w Prusieku (stanowisko 25), zlokalizowanym na południe od Sanoka, na Pogórzu Bukowskim. Należy zaznaczyć, iż polskie Karpaty

uchodziły do tej pory za obszar pozbawiony zasadniczo znalezisk materiałów sepulkralnych, które można by z całą pewnością datować na okres wpływów rzymskich.

Truizmem byłoby stwierdzenie, że na proces zasiedlania polskich Karpat wpływał przede wszystkim charakter ich środowiska naturalnego. Do dogodnych dla osadnictwa terenów należała strefa pogórzy, gdzie rejestrowane w różnych odcinkach pradziejów osadnictwo pozostaje na ogół w związku z rozwijającymi się na ich

przedpolu dużymi skupiskami osadniczymi. W przeciwieństwie do pogórzy, strefę beskidzką, jako trudno dostępną z powodu warunków naturalnych, cechuje odmienna sytuacja osadnicza. Tu jedynie w dogodniejszych regionach osiedlały

Naczynie wykonane na kole garncarskim z osady w Pakoszówce (stanowisko 26)

M. Zielińska

Stanowisko w Pakoszwówce z lotu ptaka. Na zdjęciu otwarty wykop

M. Zielińska

Prace w osadzie z okresu rzymskiego w Pakoszwówce

się nieliczne grupy ludzkie. Ich egzystencja była znacznie utrudniona ze względu na charakter ukształtowania terenu, niesprzyjający klimat, niezbyt korzystną do uprawy glebę oraz krótki czas wegetacji roślinności. Osadnictwo okresu wpływów rzymskich w strefie beskidzkiej zajmowało przede wszystkim wypłaszczone wierzchołki i kotliny śródgórskie, a zwłaszcza ich obrzeża. Badania wykopaliskowe przeprowadzone na wymienionych powyżej osadach dostarczyły także danych o gospodarce zamieszkujących je grup ludności. Pozyskano cenne informacje odnoszące do spektrum gatunków uprawianych roślin, takich jak jęczmień, żyto, pszenica i owies. Natomiast prawie zupełny brak kostnych szczątków zwierzęcych na badanych osadach sprawia, iż nie jest możliwe określenie roli hodowli i łowiectwa, które na terenach górskich musiały jednak odgrywać znaczną rolę.

W świetle wyników prac prowadzonych przez Zakład Archeologii Epoki Żelaza można jednoznacznie stwierdzić, iż w ciągu okresu wpływów rzymskich następował w Karpatach wzrost gęstości zasiedlenia, szczególnie intensywny w późnym okresie rzymskim i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów. W polskie Karpaty docierały wpływy z różnych środowisk kulturowych. Ich zachodnia partia, zarówno we wczesnym okresie rzymskim przez kulturę puchowską, jak

i u schyłku okresu rzymskiego i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów przez grupę północnokarpacką, związana była z północną, górzystą częścią Słowacji. Natomiast we wschodniej części polskich Karpat, a głównie nad górnym Sannem, mamy do czynienia w okresie rzymskim z bardzo silnym przenikaniem elementów kulturowych pochodzących z różnych środowisk, zarówno z południa, południowego wschodu, jak i z północy. Karpaty nie stanowiły dla nich bariery.

Nowy cykl osadniczy rozpoczął się w polskich Karpatach, gdy obszar Małopolski znalazł się w ciągu VI wieku w obrębie tzw. praskiej prowincji kulturowej, łączonej z ludnością słowiańską. Wczesnosłowiańskie osady z materiałami ceramicznymi w typie praskim pojawiły się na Pogórzu Dynowskim oraz w Kotlinie Sądeckiej.

Brak jest jednak jakichkolwiek danych wskazujących na istnienie kontynuacji osadniczej i kulturowej w polskich Karpatach między najmłodszymi stadiami rozwoju kultur schyłku antyku a pojawiającą się wczesnośredniowieczną kulturą Słowian.

Renata Madyda-Legutko

Zrekonstruowane naczynia zasobowe wykonane na kole garncarskim z osady w Pakoszwówce (stanowisko 26)

¹ R. Madyda-Legutko, *Zróżnicowanie kulturowe polskiej strefy beskidzkiej w okresie lateńskim i rzymskim*, Rozprawy Habilitacyjne nr 304/1, 304/2, Kraków 1995, 1996.